

**BUXORO
DAVLAT
1930 UNIVERSITETI**

O‘ZBEK TILI VA UNING TA’LIMI TARAQQIYOTI: MUAMMO VA YECHIM

**(O‘zbek tiliga Davlat tili maqomi berilganligining
33 yilligiga bag‘ishlangan an’anaviy respublika ilmiy-amaliy
konferensiyasi materiallari)**

Buxoro, 20-oktabr, 2022-yil

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIJ VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
BUXORO VILOYATI HOKIMLIGI
DAVLAT TILIDA ISH YURITISH MARKAZI BUXORO
VILOYATI HUDUDIY BO‘LINMASI**

O‘ZBEK TILI VA UNING TA’LIMI TARAQQIYOTI: MUAMMO VA YECHIM

**(O‘zbek tiliga Davlat tili maqomi berilganligining
33 yilligiga bag‘ishlangan an’anaviy respublika ilmiy-
amaliy konferensiyasi materiallari)**

Buxoro, 20-oktabr, 2022-yil

“Durdona” nashriyoti

UO‘K 81(575.1)

81.2g(5U)

A 18

Yuldasheva D.N.

“O‘zbek tili va uning ta’limi taraqqiyoti: muammo va yechim” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. [Tekst] 19-oktabr 2022-yil. / D/N/Yuldasheva. - Buxoro: " Durdona " nashriyoti, 2022. - 290 c.

KBK 81.2g(5U)

Mas’ul muharrir

**pedagogika fanlari nomzodi,
professor Yuldasheva D.N.**

Taqrizchilar

**filologiya fanlari doktori,
professor Abuzalova M.K.**

**filologiya fanlari nomzodi,
dotsent G‘aybullayeva N.I.**

**To‘plovchi va nashrga
tayyorlovchi**

**filologiya fanlari bo‘yicha falsafa
doktori (PhD) Ahmadova U.Sh.**

Mazkur to‘plamga kiritilgan maqolalar va tezislarning mazmuni, statistik ma’lumotlari, bildirilgan fikr-mulohazalarga mualliflarning o‘zlari shaxsan mas’uldirlar.

© Buxoro, 2022 “Durdona” nashriyoti

ISBN 978-9943-5871-0-6

to'g'risida"gi qonunchilikka rioya etilmasligiga va ish yuritish davlat tilida amalga oshirilmasligiga olib kelmoqda.

Yuqorida sanab o'tilgan masalalar yechimi bo'yicha mavjud qonuniy hujjatlarga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Zero, buyuk ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy yozganidek: «Har bir millatning dunyoda borlig'ini ko'rsatadurg'on oyinai hayoti tili va adabiyotidir. Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini yo'qotmakdur».

Til – millatning sha'ni, iftixori. Qadim-qadimdan ne-ne ajdodlarimiz e'zozlab, ehtirom ko'rsatib kelgan ona tilimizning qadriga yetishni har birimiz o'zimizning mas'uliyatli burchimiz deb bilishimiz kerak.

ЎЗБЕК ТИЛИДЕК СЎЗГА, ИБОРАГА, ИБРАТУ ҲИКМАТГА БОЙ ТИЛЛАР САНОҚЛИ

**Дилором Нигматовна Юлдашева,
БухДУ профессори**

Бугунги кунга келиб *тил* каломининг сифатловчиси сифатида *она* сўзининг танланиши ва онаю тил алфозлари муштараклик касб этиб она тилимизнинг пайдо бўлганлигини; оналарни яратувчи, инсон зотининг ер юзида мавжуд бўлишини таъминловчи зот сифатида қай даражада ардоқласак, миллат маънавиятининг кўзгуси бўлмиш она тилимизни ҳам асраб авайлаш, бу учун ҳамisha ҳаракатда бўлишимиз зарурлиги ҳар биримизнинг энг олий бурчларимиздан бири эканлигини англаб етдик. Бу борада ҳукумат томонидан қабул қилинган фармон ва қарорлар, тилимиз давлат тили мақомига эришган кунни «Ўзбек тили байрами» деб эътироф этилиши, асосийси, амалий фаолиятнинг жонланиши кишини қувонтиради. (Зеро, бу ҳаракатлар уммондан томчи, холос. Қачонки, ҳар биримиз қаерда, қандай шароитда бўлмайлик, она тилимизга «ўқрайган кўзларни ўйиб олиш» даражасида тилпарвар бўлмас эканмиз, ҳар қандай расмий қоғозлар расмиятлигича қолаверади.)

Тилимизнинг оналаримиздай муқаддас, туғилган заминимиздек улуғ, тинч ҳаётимиз каби тотли эканлигини; ўзбекнинг «биз»лигини таъминловчи тириклик, аждодларимиздан етиб келган мағзи тўқ маънавий меърослигини, уни авлодларга (ғорат

қилмасдан) бор таровати, имконияти, залвори билан етказиш зарурлигини миллат онгига сингдириш жуда-жуда муҳим.

Хўш, бу машаққатли ишни ким бажаради? Ким ва кимлар ўзлигидан кечиб бу заҳматга бел боғлайди? Албатта, ҳаммамиз. Аммо халқимизда бир ажиб нақл бор: «Ошпаз кўп бўлса, шўрва ҳам тагига олади». Демак, бу борада тил эгаларининг барига бирдек ишониб қўя қолиш ҳамиша ҳам ўзини оқлайвермайди. Ҳар бир касб эгаси «ўз юмуши»ни сидқидилдан бажарсин: халққа, касбига, виждонига хиёнат қилмасин. Яратгандан кўрқиб, бандасидан уялиб иш тутсинки, шунда турмушимиз ўзлигимиз ўзанларида оқади... (Бугун XXI аср одамлари ниҳоятда майдалашиб, очкўзлашиб кетганлигимизни инкор этиб бўлмайди. Афсуски, аксарият ташвишимиз қорин дарди, моддий бойлик ғами. Тождор вабо бутун дунёга қутқу солган кунларда бу кўпроқ сезилди: ҳатто хайрия маблағларини ҳам еб қўядиган даражада манқуртлашибди-я, одам зоти...)

Бугун она тилимизга эътиборни оиладан, оналаримиздан бошлаб мактабгача таълим муассасаларида, мактаб таълимида давом эттиришимиз керакки, яна масъулият, асосан, устоз-мураббийларнинг зиммасига тушиши табиий ҳол. (Эслайлик: болалигимизданок оналаримиз, кейин устозларимиз ҳар бир нарсадан маъно ахтаришга ўргатмадиларми?! Тилимиз, дилимиз, қаддимиз уларнинг ўғитларига қараб ростланмадимми?! Она тили ўқитувчимиздек сипо сўзлашни йиллаб машқ қилмадикми?! Устозимиздек ашъорларни ёд ўқишга тиришмадикми?! Ватан, она, мактаб сўзларини эшитганда жон томиримизга қадар энтиқиш туғёнини дилимизга муаллиму муаллималаримиз солмадиларми?!)

Зеро, ўзбек тилига давлат тили мақомининг берилиши, миллий мустақилликнинг қўлга киритилиши натижасида давлатнинг расмий тили – ўзбек тилига эътибор кучайди. Она тили таълими олдидаги асосий вазифа ижодий тафаккур соҳибларини етиштириш деб белгиланди. Демак, мустақиллигимиздан олдинги давр мафқурасининг тил сиёсатига доир манфаати – (мактаб болаларига фақат грамматика ўқитилиб миллийликдан чалғитиш; шўронинг “Бўл тайёр!”ига “Доим тайёр!”ларни тарбиялаш) ижтимоий буюртмаси ўз кучини йўқотди.

Миллий истиқлол шарофати билан фарзандларимиз тафаккурини тилшуносликнинг қоидаю таърифлари билан банд этиш занжирини уздик. Ўқувчиларимиз қўлига тилимизнинг сон-саноксиз имкониятлари калитини топшириш, ўзбекона калом сеҳри, жозибаси, тароватини ҳис этишга ўргатиш замони аллақочон келиб бўлди, қадрли ҳамкасбим. (Энди мактаб партасида ўтирган барча ўқувчидан “тилшунос” тайёрлашга белимизни боғлаган шўро даврининг “сохта белбоғ”идан воз кечмас эканмиз, болаларимиз мағзи тўқ, данаги қаттиқ тилимизнинг пўст қисмидан лаззат тополмайди. Болаларимизни данакнинг тўқ мағзидан ҳамиша барака топиш бахтидан Мосуво қилмайлик.)

“Мактабда грамматика ўқитмасак, нимани ўқитамиз?” деган саволнинг жавобини (бугун инглиз тили таълими “илиб кетган” (Инглиз тили таълимида жадиждлар қўллаган усулдан фойдаланиляпти. (Натижа эса аъло даражада.) Бунда– миллий характердаги тарбиявий матн берилади ва унга 3та параметрни кўзлаган тошириқ қўйилади: 1) матнни тўғри (хатосиз) ўқий олиш (оғзаки нутқ малакаси); 2) матн мазмунини сўзлаб бериш (англаш, уқиш–тафаккурни ўстириш); 3) матнни ёки матн ҳақида тўғри ёза олиш (ёзма нутқ малакаси) жадижд устозларимизнинг ўқитиш усуллари (берилган (ўқувчининг ёшига мос, миллийлик заминига зичланган) тарбиявий матнни мазмунига мос тарзда **ўқий олиш**; ўқиганларини **уқиш** ва мазмунини сўзлаб бера олиш; ҳажман қисқа матнни кенгайтириб ёки ҳажман кенг матнни қисқа тарзда хатосиз **ёзма баён эта олиш**)дан излашимиз жуда ўринли.

“Она тили дарсларида грамматика ўқитишдан мутлақо воз кечамизми?” деган саволнинг жавоби қуйидагича: Мактаб она тили машғулотида ўқувчиларга 3 турдаги қоидалар сингдирилиши зарур:

1) орфография қоидалари (Бу қоидалар умр бўйи кишининг ёзма саводхонлигини тартибга солиб туради);

2) орфоэпия қоидалари (Бу қоидалар умр бўйи кишининг оғзаки нутқини адабий меъёрларга мослаштириб туради);

3) пунктуация қоидалари (Бу қоидалар умр бўйи кишининг ёзма нутқида нима демоқчилигини кўрсатиб туради).

Қолган барча дарслар амалий характерда бўлиб уларда ўқувчини сўз мантиғини англаш, сўз ва бирикмаларни ўз ўрнида

кўллай олиш малака ва кўникмаларини, шунингдек, шарқона нутқ одобини ўргатиш зарур.

Шунда умумий ўрта таълим мактабларида ўқитиладиган она тили дарслари ўқувчига тилшунослик асосларини эмас, тилнинг чексиз имкониятларидан фойдаланишни, яъни тилни ўргатади.

Аксариятимизга таниш бир манзара бор. Тонгни қаршилаётган туриб телевизор мурувватини бураймиз. Юртимизнинг давлат мадҳияси янграйди. Телелавҳаларда мактаб остонасига қадам қўйган болажонлардан тортиб халқаро аренада ғолибликни қўлга киритган спортчиларимизгача, бободехқону шифокор, ўқитувчию муҳандис, ҳарбий аскарару юрт раҳбаригача кўли кўксида миллий кўшиғимизга жўр бўлишади. Бу кўпчилигимиз учун оддий ва одатий ҳол. Бироқ эътибор беринг-а, мадҳия бўлиб жаранг сочаётган она тилимиз каттаю кичикнинг юрагига бир хилда ифтихор туйғусини солмоқда. Биласизми нега? Сабабки, тафаккуримиз, шууримиз, қўйингки, бутун борлиғимиз, сийратимиз она тилимиздаги ҳар бир ширин, ҳикматли каломдан маънавий озуқа олади.

Мен тилпарастман. Ўзбекпарастман. Шунинг учун баралла айтаманки, она тилим бетакрор, унинг дунё тиллариаро жозибдорликда қиёси йўқ. Ўзбек тилидек сўзга, иборага, ибрату ҳикматга бой тиллар санокли. Жумладан, тилимизда биргина *согинмоқ* феъли билан боғлиқ градуал қаторда *ичикмоқ* сўзи ҳам туради ва соғинчдан ҳатто хаста бўлиб қолиш даражасини ифодалайди. Ёки биргина *ийгламоқ* феълнинг антонимини ўндан ортиқ бирликларда ҳам ижобий, ҳам салбий маъноларда ифодалай оламиз: *жилмаймоқ* – *кулмсирамоқ* – *табассум қилмоқ* – *табассум ҳадея этмоқ* – *кулмоқ* – *қаҳ-қаҳламоқ* – *қаҳқаҳа урмоқ* – *қаҳқаҳа отмоқ*; *илжаймоқ* – *иржаймоқ* – *тиржаймоқ* – *ишшаймоқ* – *иршаймоқ* – *иршангламоқ*; *огзининг таноби қочмоқ* – *огзи қулогига етмоқ* – *ўттиз икки тишини кўрсатмоқ* – *даҳанини йиғиштиролмастик* – *огзи ёпилмайди каби*.

Хўш, айнан *ичикмоқ* сўзини (*согинмоқ* феълени эмас) дунё тилларига таржима қилиб кўринг-чи?! (Рус тилидаги *скучать* ёки инглиз тилидаги *get bored* ўзбек тилидаги *согинмоқ* маъносини беради, холос.) Ёки *кулмоқ* сўзининг йигирмага яқин муқобили яна қайси тилда учрайди?

Бу сингари ҳамма тилларда ҳам учрайвермайдиган мисолларни кўплаб келтиришимиз мумкин.

Бу фақатгина заррадек кўзга илинмас менинг ифтихорим эмас, туркий тилга “адабий ёдгорлик” ўрната олган бобокалоним Маҳмуд Қошғарийнинг эътирофидир. М.Қошғарий туркий тилларнинг бошқа тиллардан қолишмайдиган жозибасини нозик тарзда очиб берганлигини, унинг мавқеи, мақомини кўтариш масаласида бор маҳоратини ишга солганлигини, бунга умрининг “тул даври”ни бахшида этганлигини яхши биламиз. Ўз даврдаёқ олим *“араб тили билан икки улоқчи отдек тенг пойга қилиб ўзиб бораётган туркий тилни ўрганиш”*ни *“вожиб амал”* деб ёзган эди. Қошғарий мазкур фикрининг тўғрилигини исботлаш учун “ишончли бир бухоролик ва яна нишопурлик бошқа олимдан шундай бир хабар эшитган эдимки, улар бу сўзни пайғамбар (с.а.в.)га нисбат бериб айтган эдилар: “...турк тил (лисон)ини ўрганинг, чунки уларнинг ҳукмронлиги узоқ давом этади. Ҳадиснинг саҳиҳ ёки саҳиҳ эмаслигининг жавобгарлиги айтган кишилар гарданига. Агар тўғри бўлса, турк тилини ўрганиш *вожиб (зарур)дир*”, деган далилни келтиради ва фикрини давом эттириб бу масалада қатъий хулоса қилади: “ҳадис тўғри бўлмаган тақдирда ҳам, уни ўрганиш зарурлигини ақл тақозо қилади”.

Шундай экан, мен ҳам борлигимга она алласи бўлиб кирган, ақли ҳушимнинг (бир инсонга хос) тетапоясидан камолотига қадар мени етказган, шодлигимда энтикиб, ютуқларимда ардоқлаган, туйғуларимни қулоғимга шивирлаб, қайғуларимда тўкилиб ўгит берган онажон тилимдан нега ифтихор этмай...

Ўзбек тилим жаҳон минбарида ҳам янгради! Бугун бизни, тилимизни, элимизни дунё тан олаётганининг ёрқин исботи эди-бу! Аждодларимиз Маҳмуд Қошғарий, Юсуф хос Ҳожиб, Аҳмад Югнакий, хожа Аҳмад Яссавий, ҳазрат Алишер Навоий, шоҳ ва шоир Заҳириддин Бобур, “туркийларга туркона айтган” Абулғози Баҳодирхон, Мунис, Фурқат, Муқимий, Аваз Ўтар, Комил Хоразмий, Фитрат, Чўлпон, Боту, Абдулла Қодирий сингари минг-минглаб тилдошларимиз руҳи олдида юзи ёруғликка юз тута бошладик. Хайрли ишларимиз бардавом бўлсин.

МУНДАРИЖА**Rasmiy ochilish**

Zaripov B.	Давлат тили – миллий тараққиёт ва соғлом тафаккур мезони	4
Xamidov O.X.	Тил – миллатнинг ўзлиги	7
Rustamov A.	Учинчи ренесансга давлат тили билан эришамиз	9
Muxammedov M.M.	Тил – миллат кўзгуси, миллат қуёши	15
Jamilova B.S.	Ona tiliga muhabbat – millat qudratiga dalolat	18
Quvvatova D.H.	Юрагимнинг остида сайраб турган булбулим	21
Samandarova G.Y.	O‘zbek tili – millat g‘ururi	24
Yuldasheva D.N.	Ўзбек тилидек сўзга, иборага, ибрату ҳикматга бой тиллар саноқли	25

1-sho‘ba. O‘zbek tilshunosligining nazariy masalalari

Abuzalova M.Q.	Лингвистика ва соҳалар ҳамкорлиги ижтимоий зарурат сифатида	32
Axmedov A.R.	Qiyosiy-tarixiy metod	38
Asadov T.H., Mardonova S. O.	Badiiy asarda individual neologizm-semalar xususida	44
Hamdamova S. Sh.	“Begona tildan so‘z olmoqdan qutulgan til yo‘qdur”	49
Nazarova S.A., Xojiyeva M.Y.	[I~O] qurilmali birikmalarning badiiy nutqqa xoslanishi	53
Nazarova S.A., Yoqubova Sh.Y.	[I~F] qurilmali fe‘lli birikmalarning nutqiy imkoniyatlari	60
Po‘latova Z.M.	Tilning taraqqiyot bosqichlari	66
Rajabov D.Z., Bozorova G.Z.	O‘zbek tilidagi ayrim pleonastik birliklar tasnifi xususida	68
Sa‘dullayeva M.Q.	O‘zbek xalq maqollarida “muhabbat” konseptining antroposentrik tadqiqi	73
Safarova M.Z.	Etnotoponimlar xususida (Vobkent tumani misolida)	76
Tilavova M.A.	Frazeologik birliklarning badiiy matndagi o‘rni	80

2-sho‘ba. Amaliy tilshunoslik masalalari

Abuzalova M.Q., Boltayeva N.O`.	Tabassum – muloqotning universal vositasi sifatida	84
Adizova N.I.	Shoir Erkin Vohidovning antonimlardan foydalanish mahorati (<i>shoir dostonlari misolida</i>)	89
Ahmadova U.Sh., Latipova D.K.	Hunarmandchilik sohasida perifrazalar	95
Aminova M.	Insondagi ijobiy xarakter-xususiyatni baholovchi	99

O‘ZBEK TILI VA UNING TA‘LIMI TARAQQIYOTI: MUAMMO VA YECHIM

	maqollarning semantik guruhlari	
Astanova G.A., Mirzoyeva Y.Y.	“Shimora”mi yoki “shumora”	106
Bafoyeva N. A.	Abdulla qodiriyning “o‘tgan kunlar” romanida tarixiy antroponimlar	109
Bozorova G.Z.	Плеоназмнинг соҳаларда қўлланиш хусусиятлари	115
Fattoyeva R.B.	Bobur she‘riyatida yorning qomati bilan bog‘liq o‘xshatishlar	120
Jumayeva M.E.	Jahon tilshunosligida lingvokulturologiya tadqiqi	123
Jo‘rayeva L.J.	Badiiy nutq – tilning obrazli ifodasi sifatida	129
Raxmonova F.	Badiiy asarlarda dialektik birliklarning qo‘llanilishi (“shum bola” qissasi misolida)	133
Toirova G.I., Jumaeva D.B.	Antroponimik- murojaat birliklarining vazifalari	137
Toirova G.I., Quziyeva T.F.	O‘zbek va ingliz tillarida qisqartma so‘zlarning ifodalanishi	141
Umarova D.F.	Сельское хозяйство на английском и узбекском некоторые фразеологические союзы	147
Uchqunova A.S.	Buxoro shaharidagi kasb-kor bilan bog‘liq godonimlar	154
Xamdamova G.X.	Somatizmning madaniyat va tildagi o‘rni	158
Yusupova D.Y.	H. Xudoyberdiyeva she‘rlarida so‘z zimmasiga yuklangan ma‘no	163
Yo‘ldosheva N.Q.	Mehnat konseptini ifodalovchi leksemalar tahlili	167
O‘rinova M.O.	O‘zbek xalq maqollarida arxaizmlar	172
3-sho‘ba. O‘zbek lug‘atchiligi muammolari		
Nazarova D.G‘.	Мактаб она тили таълими ва ўқув луғатчилиги муаммолари	175
Xayrullayeva M.O.	Buxoro viloyat vobkent tuman mikrotoponimiyasining mavzu guruhlari tasnifi	182
G‘aybullayeva N.I.	Тиббиёт лексикографияси ва унинг тили хусусида	187
4-sho‘ba. Davlat tilida ish yuritish masalalari		
Qobilova S.S.	O‘zbek tili davlat tili sifatida	192
Yunusova M.Sh.	Тил - миллий ўзлимиз тимсоли	194
5-sho‘ba. O‘zbek alifbosi va imlosi muammolari		
Hojiyeva N.H.	Ўзбек тилида мевачилик лексикаси	198
6-sho‘ba. Soha lingvistikasida yechimini kutayotgan muammolar		
Baxriyeva U.M.	Teri kasalliklarini ifodalovchi tibbiy lingvistik birliklar	203

O‘ZBEK TILI VA UNING TA’LIMI TARAQQIYOTI: MUAMMO VA YECHIM

Boboxonova F.M.	Internet tili xususiyatlarining umumiy tamoyillari	207
Malikova G.T.	O‘zbek televideniyaqidagi musiqiy-ko‘ngilochar Tonggi dasturlarda adabiy til me‘yorlari (muammo va yechim)	213
Navruzova M.G.	Tibbiy terminlar haqida ayrim mulohazalar	220
Xayrulloeva G.F.	“O‘tkan kunlar” romani matnini avtomatik-semantik razmetkalash masalasi	224
Yuldasheva D.N., Cho‘lliyeva G.T.	Тиббий дискурда оҳанг ва сукут	232
7-sho‘ba. Ta’lim bosqichlarida o‘zbek tili ta’limi masalalari		
Jo‘rayeva B.M.	Bugungi kun ta’limining dolzarb vazifasi	232
Po‘latova S.M.	Ona tili fanini o‘qitish	242
Jo‘rayeva Ch.	Ona tili darslarida o‘quvchining aqliy faoliyati	246
To‘yeva Z.N.	Ona tili mashqulotlarida ўқувчи нутқини ўстиришга қўйиладиган талаблар	252
Ro‘ziyeva M.I.	Oliy ta’limda til mavzularini o‘qitish	256
Sattorova Z.	“Milliy tilni yo‘qotmak millatning ruhini yo‘qotmakdur”	261
8-sho‘ba. Adabiyotshunoslik masalalari		
Bekova N.J.	Навоийнинг туркий ва форсий ғазаллари бадииятига доир	265
Ражабов Д.З., Ахророва Н.А.	Ёшларнинг ижтимоийлашувида таълим ва кадрият масаласи	274
Норова Н.	Усмон Қўчқорнинг озарча баъзи таржималари хусусида	277
Bozorova G.B.	Abdulla Oripov she‘riyatida talmeh va uning ko‘rinishlari	282

O‘ZBEK TILI VA UNING TA’LIMI TARAQQIYOTI: MUAMMO VA YECHIM

**(O‘zbek tiliga Davlat tili maqomi berilganligining
33 yilligiga bag‘ishlangan an’anaviy respublika ilmiy-
amaliy konferensiyasi materiallari)**

Buxoro, 20-oktabr, 2022-yil

“Durdona” nashriyoti